

UNA CONVERSA INÈDITA AMB PERE GRASES

RESUM

Al mes de juny de l'any 1986, tot aprofitant una de les estades estiuenques del doctor Pere Grases a terres catalanes, vam enregistrar una conversa amb ell –de caire genèric i divulgatiu, com es podrà veure– que es va emetre de forma sols parcial aquell mateix mes a l'espai “Gent del Penedès” de l'emissora radiofònica Antena 3 del Penedès. La sovintejada presència de Pere Grases a Vilafranca, on deia que venia a cercar la serenor per a treballar, sense compromisos erudits o socials, va ser motiu per a altres entrevistes escrites que van deixar inèdit en paper imprès l'enregistrament que ara recuperem com a reconeixement en esdevenir-se el seu traspàs aquest estiu.

Les imatges que acompanyen l'entrevista ens mostren Pere Grases l'any 1998 a la seva casa, la “Quinta Vilafranca”, al barri de la Castellana, a Caraques, i van ser publicades a la revista veneçolana “Bigott” la tardor d'aquell mateix any.

ABSTRACT

In June 1986, while Doctor Pere Grases was spending one of his summer holidays in Catalonia, we recorded a conversation with him in which, as it will be seen, discussions were on information and general subjects. This was broadcasted only in part that same month by Antena 3 – Penedès radio station through its “Penedès People” programme. The frequent presence of Pere Grases in Vilafranca, where he said he came to in search of calmness to work far from erudite or social engagements, led to other written interviews which made the current recording remain unpublished on printed paper. We now recuperate it in acknowledgement to him on the occasion of his passing last summer.

The pictures that come with the interview show us Pere Grases in 1998 in his house “Quinta Vilafranca”, in the Castellana neighbourhood, Caracas, which were published by the Venezuelan magazine “Bigott” in autumn that same year.

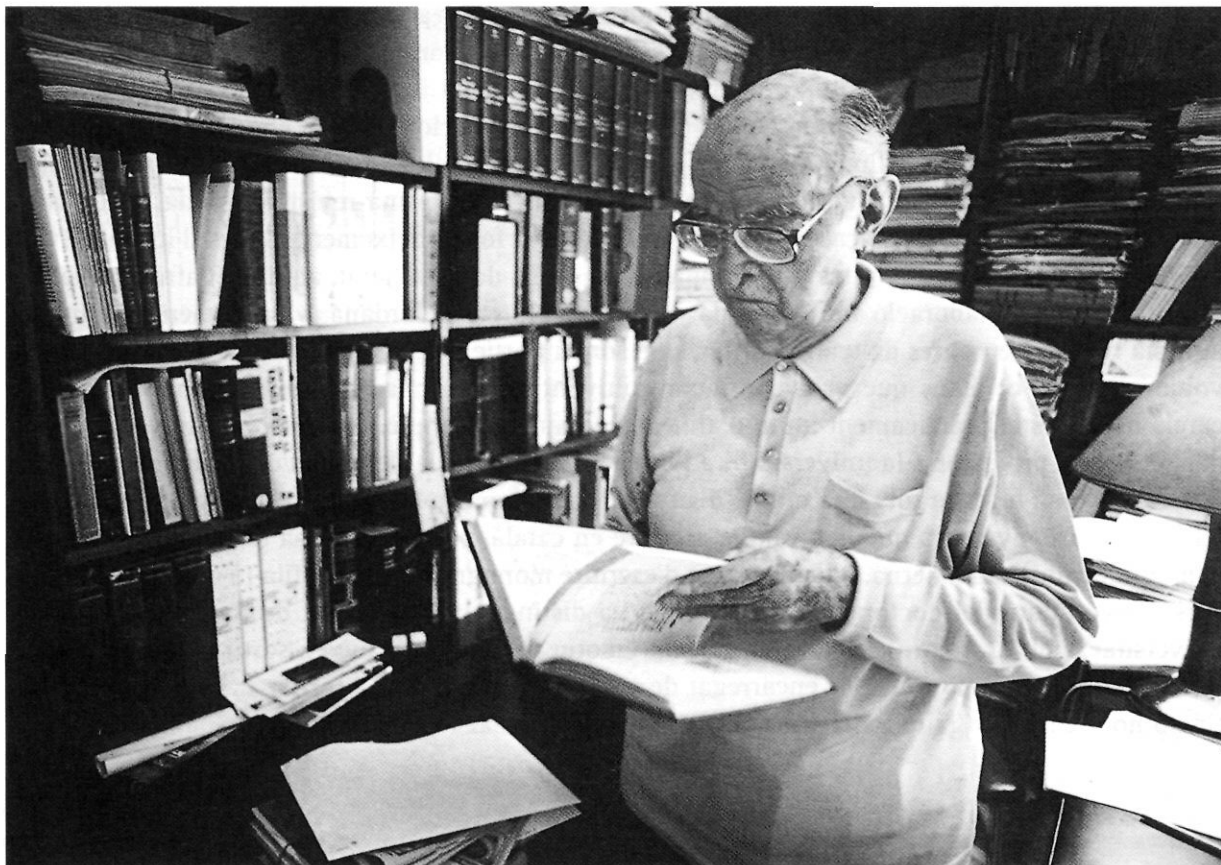
En intentar una aproximació a la vida i l'obra de Pere Grases el primer que es remarca, que en destaca, és l'extraordinari volum de la seva labor en l'àmbit de les diverses disciplines que componen allò que en diem les humanitats. Des d'abans dels vint anys en publicacions vilafranquines, com es remarca en la conversa que segueix, fins més enllà dels noranta, són més de setanta anys de recerca i investigació erudita, vint-i-un volums –en el moment de la conversa, el 1986, eren sols setze– de les seves obres completes (encara en procés d'edició pel que fa a la seva correspondència, que estudia i publica a Veneçuela la fundació que porta el seu nom), és a dir, milers de pàgines. Tot plegat certifica una incansable capacitat de treball si tenim en compte, a més, que va preparar nombroses edicions de textos dels grans prohoms de l'Amèrica Llatina, com és el cas d'Andrés Bello, Miranda o Bolívar. Certament es tracta de la vida i l'obra d'un humanista impassible.

L'etapa vilafranquina de joventut –amb una primera base de formació al Col·legi de Sant Ramon, pel que sempre va tenir una especial estimació– es caracteritza ja pel seu interès bibliogràfic, primer de la mà de Mn. Trens i ben aviat de la de Pere Mas i Perera, sempre al costat de Rodolf Llorens i Jordana que li donava, com si diguéssim, la dimensió de contrast. D'aquells anys és l'aventura avantguardista de la revista *helix*, el seu treball a la *Gasetta de Vilafranca*, que acabaria redactant Pere Grases gairebé tot sol el 1931, i també les col·laboracions a la *Revista del Casal de La Principal* sobre el Mercat de Vilafranca. Però són també els anys de recerca bibliogràfica, de catalogació de l'obra impresa de Pere Alagret o de recull dels textos dels balls parlats del Penedès, alguns procedents de l'arxiu familiar de cal Vell Saquetes. Possiblement la Fundació Pedro Grases, recentment creada a Caraques per tenir cura de l'immens arxiu del mestre, ens ha d'oferir algunes sorpreses, entre les quals la correspondència de la colla d'*helix*, amb cartes d'Antoni Amador, de Pau Boada (amb dibuixos inèdits), de Joan Ramon Masoliver i de Rodolf Llorens, algunes, pel que vam poder veure, encomanades de la joventut verbalment més revolucionària.

Un caire d'obertura intel·lectual més enllà d'una població marcada pel conservadorisme botiguer es va mantenir en Rodolf Llorens, com qui diu corregida i augmentada, durant tota la seva vida, mentre que en Grases va derivar aviat cap a un academicisme que li permetés allò que veritablement desitjava: dedicar-se a la recerca, a l'estudi documental i històric i a la publicació en el marc de la docència universitària. D'aquí que, amb el pas dels anys –tot i tornar a residir temporades a la seva vila nadiua a partir dels anys setanta– la imatge que mantenia de la seva “senyora vila” tenia aquell caire gairebé mític que ell mateix va definir el 31 d'agost del 1995 quan li van concedir la Medalla de la Vila. Vilafranca –va afirmar llavors– té un tarannà que no es repeteix, té un mode que impregna els seus fills i que no es repeteix, perquè Vilafranca és massa legítima per a ser vulgaritzada.

Més enllà de conferències, discursos, premis, doctorats honoris causa i distincions, potser fins i tot més enllà de la docència universitària, el més fascinant de Pere Grases era, però, la seva capacitat per dedicar-se al que ell en deia la disciplina de l'estudi, una veritable preparació ànima que defineix possiblement la seva dimensió personal més autèntica. És cert que era un xerrameca incansable i que li agradava estar al dia de tot el que es podia coure a la vila, però per sobre de tot era un treballador infatigable, un home que sentia la passió de l'estudi com no he vist en cap altra persona. Amb prop de noranta anys encara mostrava a algun vilafranquí els treballs que havia portat per revisar i enllestir i comentava els projectes que portava entre mans amb la mateixa il·lusió d'aquell noi de vint anys que redactava la *Gasetta de Vilafranca*. D'alguna manera, tenia el concepte de mestratge no situat en la docència estricta de la lliçó magistral, sinó en la perspectiva de tenir capacitat d'engrescar, de dirigir equips de treball i poder deixar deixebles i continuadors.

Seria enganyós servir de Pere Grases tan sols la seva dimensió pública, les distincions, l'amistat amb presidents i dignataris de diversos països, els carrers que portaran el seu nom a una i altra banda de l'Atlàntic, o l'observació externa de l'ampli conjunt de treballs i edicions que componen la seva obra intel·lectual. El veritable Pere Grases que ens ha de quedar –i que hauriem d'intentar trametre a les noves generacions per tal d'intentar encomanar-les– és la d'un home apassionat tota la seva vida per aquesta disciplina tan estranya en el nostre temps que és la recerca i la investigació històrica, filològica i documental; la passió d'un home que la Guerra Civil ens va

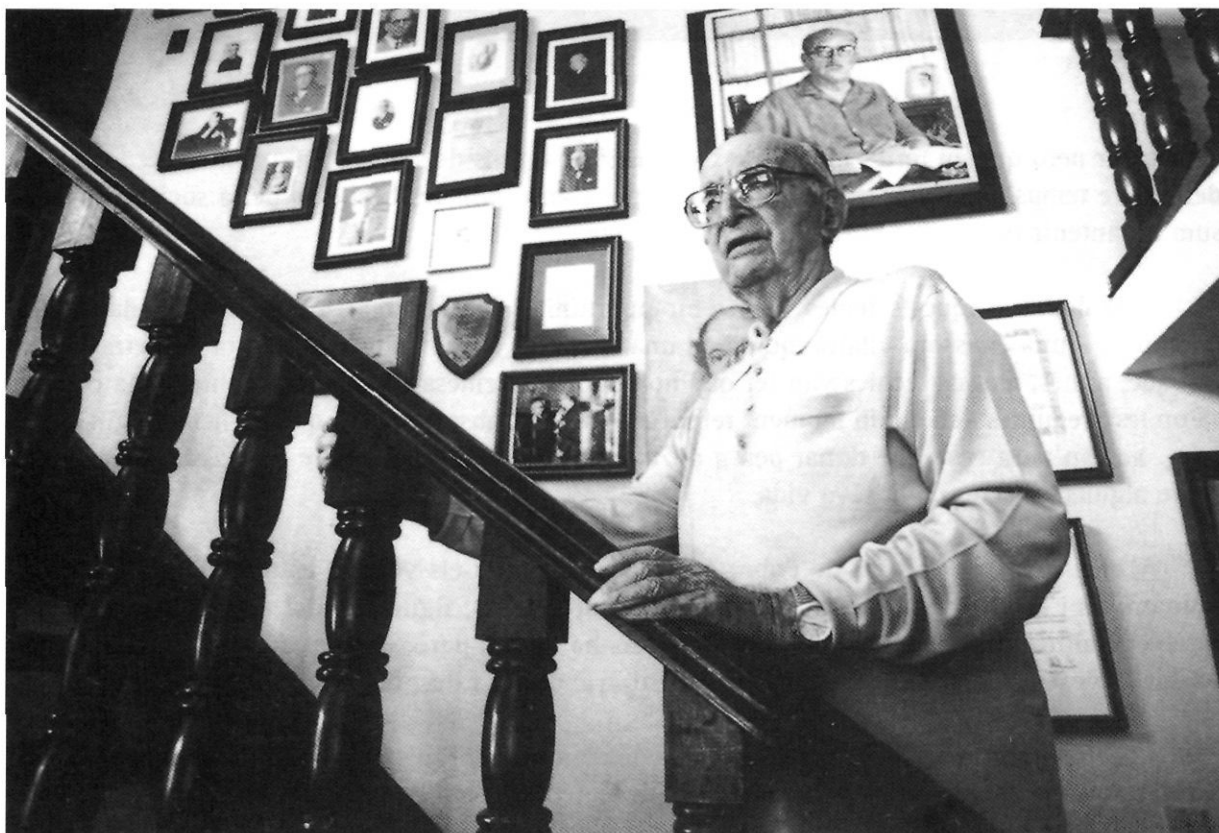
arrabassar però que en terres americanes va instituir alguns dels pilars fonamentals de la cultura del nostre temps, amb una capacitat inaudita per transcendir les bestieses de la societat de consum i mantenir impassible el rigor de l'humanisme.

D'alguns d'aquests temes vam tenir oportunitat de parlar al juny del 1986 davant els micròfons d'una emissora vilafranquina en una conversa breu –i fins ara inèdita en lletra impresa– que, a més, motius tècnics van fer que no pogués ser emesa en la seva totalitat; una conversa on les preguntes –en algun moment referit a temes ara obsolets, però que no hem volgut suprimir–, no fan altra cosa que donar peu a un monòleg de l'admirat mestre traspassat aquest estiu sobre alguns aspectes de la seva vida.

–Els diversos volums de l'obra completa apleguen els vostres estudis de bibliografia i humanitats i la vostra tasca com a biògraf d'Andrés Bello, figura cabdal en el pensament i la intel·lectualitat hispanoamericana. Un d'aquests ha de ser, però, el volum d'obra catalana. Com va ser la vostra etapa de formació, l'etapa vilafranquina i després a Barcelona?

–En realitat, aquest volum és continuació d'un primer projecte concebut en quinze volums, catorze més un últim d'índex acumulatiu. Representen la compilació i el recull de tot el que jo he escrit des de la meva arribada a Amèrica i en idioma castellà, que significa –penso jo– una apor-

tació en el camp de l'humanisme americà i dintre d'aquesta idea general la documentació, la crítica, la bibliografia i algunes monografies històriques i reflexions i meditacions, que són els elements que integren aquests catorze volums. Però em quedava fora d'aquest primer projecte uns escrits entranyables que no voldria que es deixessin de col·leccionar; és el que havia escrit des de la primeríssima joventut ja llunyana, quan jo tenia setze anys, alumne de l'estimat col·legi de Sant Ramon de Penyafort, aquí a Vilafranca, on vam començar amb una revista ingènua, juvenívola, que tenia un títol tot esperança, es deia *Sol ixent*, com si fos el naixement d'unes il·lusions, i que era nodrida amb pàgines escrites pels companys d'estudis de batxillerat, aquí a Vilafranca. Sobre-tot, recordo la col·laboració tan estimada de Rodolf Llorens i Jordana, vam començar junts en aquesta revista i en obres de teatre i altres, que són el pòrtic o la pedra i punt de partida d'aquest volum d'escrits catalans que vaig continuar cultivant fins a l'anada a Amèrica, on escriure en català hauria estat pràcticament inútil o almenys desajustat, perquè, dedicat com estava a la tasca docent com a professor a la universitat i a l'institut pedagògic, la llengua d'ús general era la llengua castellana i he estat tota una munió d'any cultivant la meua literatura o la meua prosa en castellà fins pocs anys ençà que he tornat a escriure en català, per raons d'una major integració a la comunitat catalana moderna, a tenir el gust d'escriure monografies sobre Milà i Fontanals o el discurs d'investidura del doctorat amb el que em va distingir la Universitat de Barcelona, la meua universitat, amb un retorn extraordinàriament emotiu per a mi, perquè en sortir d'aquí, en esclatar la guerra, jo era ja professor encarregat de curs de la universitat, i tornar-hi amb aquesta distinció no cal insistir gaire a dir que era una emoció singular i extraordinària.

Recull aquest volum el que havia escrit des dels meus setze anys fins als vint-i-sis o vint-i-set i el que he escrit en aquest retrobament des dels anys setanta fins avui. Això ho he ordenat en temes, en capítols, en seccions, la primera la subtitulo "Catalunya i Amèrica", i allí hi ha una sèrie d'estudis, d'articles i d'assaigs que corresponen a aquesta vessant, aquestes dues bandes de la vida meua, que jo en dic sempre els dos amors i que em penso que són perfectament compatibles: l'amor cap a un continent americà i l'amor a la terra pròpia, la pàtria petita, la d'aquest admirable Penedès el record i l'enyorança del qual va creixent a mesura que poso anys.

Són temes que corresponen després a la secció literària, les elucubracions de joventut, algun pecat juvenívol, una secció d'història del Penedès, que és l'entrada dels vint anys, conduït, dirigit i aconsellat pels extraordinaris mentors que nosaltres vam tenir a la vila de Vilafranca, els noms dels quals val la pena que Vilafranca recordi, no pel fet del nostre agraïment, sinó per la significació històrica que té una generació tan extraordinària com aquella, que no s'ha repetit i que fa molta falta per orientar, aconsellar i portar per bon camí els joves que estan sortint a la vida pública en aquest moment. Em refereixo al doctor Trens, a Pere Mas i Perera, al doctor Estalella o al pare Grivé, entre altres. Això és una col·lecció de noms. Cadascun d'ells ens evoca tanta gratitud i tant de coneixement i d'admiració, tots o gairebé tots ja desapareguts, que signifiquen un pas extraordinari en la història de la cultura de la comarca del Penedès.

En el volum hi ha també els treballs a *Acció*, als *Quaderns Mensuals d'Acció*, a la *Revista del Casal*, o a la *Gasetta de Vilafranca*, que Pere Mas va deixar a les nostres mans –d'en Rodolf Llorens i meves– quan es va quedar pràcticament a Barcelona. Hi ha també la crònica de l'any 1931 que vaig publicar durant deu mesos i que pot donar el contrast entre aquesta Vilafranca actual i la de llavors, d'uns nou o deu mil habitants, on ens coneixíem tots, però on hi havia un aire que jo m'explico per raó de ser a la meitat del camí entre Barcelona i Tarragona, no sols de pas, sinó d'aturada forçosa dels viatgers que anaven d'una capital a l'altra i, a la vegada, capital d'una de les comarques més esplèndides que jo hagi vist en tots els meus viatges, comparable, en un ordre diferent, a la terra de la Toscana, que és una meravella de gràcia, entre la naturalesa i l'obra de l'home. Un se'n va d'aquest món i vol que les coses que ha fet quedin recollides, que és la instància que m'ha portat a mi a fer la replega de tot el que havia escrit, pensant que ningú més sinó jo podia saber on era, recollir-ho i ordenar-ho, i saber on dormia la llebre.

–L'any 1929 una colla d'universitaris barcelonins tiràveu endavant aquella aventura avantguardista que es va dir "helix". Quina era llavors la consciència i els motius d'aquesta iniciativa que després ha passat a la història de la literatura i de les avantguardes a Catalunya?

–La data del 1929 és molt significativa, vivíem els darrers cursos de la facultat de Filosofia i Lletres, a Barcelona, que tenia llavors un reduït nombre d'alumnes, nosaltres devíem ser llavors a la classe sols uns deu o onze, però eren companys com Jaume Vicens Vives, Joan Ramon Masoliver, Serrano Calderó o Rosa Maria Castillo, entre altres. Un grup amb professors extraordinaris entre els quals cal recordar l'helenista Lluís Segalà, qui ens va donar molta orientació de llengües clàssiques; homes com Àngel de Apraiz... uns professors que cada un era un monument, com Tomàs Carreras i Artau. Era una universitat petita però grandiosa pel que fa a la volada, l'ambició, l'orientació, el contingut, l'esperit.

En aquell moment aquest grup era dirigit des del punt de vista estètic per en Joan Ramon Masoliver, qui ha estat durant tants anys crític a les pàgines literàries de *La Vanguardia*, el company de millor bon gust, qui ens donava a conèixer i ens revelava les darreres novetats, per exemple, recordo el que va suposar per a ell fer-nos conèixer Federico García Lorca, recent imprès. A més, hi havia hagut un mestratge que era *L'amic de les Arts*, la gran revista de Sitges, que s'havia acabat. I aleshores vam fer una conjunció, una combinació de tots els companys de Vilafranca amb els de la facultat, on hi havia en Carles Claveria, en Guillem Díaz Plaja, en Miquel Batllori, i després s'hi van afegir altres que encara tracto ara, com el doctor Solanes, que és un excel·lent psiquiatra. Aleshores vam fer, amb la facilitat que nosaltres podíem aconseguir aquí a la vila, amb un impressor heroic que era l'Alayo Claret, al qual pagàvem vint duros per publicar-nos cada número amb bon paper, i cadascun de nosaltres, el grup de companys d'aquí més els de la facultat, pagàvem cinc pessetes mensuals per poder subvenir les despeses.

Vam crear aquella revista *helix*, però un *helix* amb la lletra tirada enrere, com si estigués funcionant, amb la preocupació d'una renovació intel·lectual, literària, espiritual, una mica una revista d'avançada. Ha tingut la significació que ha tingut per la data de 1929. Una revista en la qual col·laborava Benjamín Palencia, Salvador Dalí, que començava les seves extravagàncies, de Joan Miró, que era un nom que en aquell moment ni havia començat encara. Teníem contactes amb Barcelona, i, a més, hi havia el nostre esforç entusiasta perquè en produir-se, com es produeix sempre, lògicament, la suspensió de cotitzacions, encara que fos un duro mensual, vam haver de recórrer a tots els papers de l'auca per poder pagar al pobre Alayo Claret que s'hauria quedat sense cobrar el treball d'impremta, i llavors fèiem sessions de cine, de teatre, demanàvem a tot bitxo vivent que ens ajudés. Jo recordo perfectament que mossèn Manuel Trens, que era un home d'esperit finíssim, molt obert, ens havia preparat traduccions d'en Gheon, ens havia recomanat Max Aub, que avui és un nom consagrat però que en aquell moment encara no s'havia revelat, i finalment ens va fer la traducció de fragments *l'Ulisses* de Joyce. Fèiem sessions de teatre, jo recordo que feia de dona en una obra, *David rei*, que ningú volia fer, feia de Iocasta, i vaig haver de sentir un condeixeble meu que em deia: "estimada meva". Això era perdonat perquè érem joves de la primera volada que treballàvem o actuàvem amb una absoluta bona fe. Vam arribar a publicar, com un miracle, 11 números i en aquell moment vam acabar les forces de captació de col·laboracions i es va acabar la revista.

Ara bé, quina significació ha tingut o té? Aquesta revista ha estat reimpressa en facsímil per una empresa de Barcelona i la reedició s'ha exhaurit a tota velocitat, i recordo que, en l'exposició de revistes catalanes i en l'evolució del contingut de les revistes, *helix* ocupava un lloc d'honor com una revista d'avantguarda que va ser un primer crit de protesta davant d'una societat d'atonía, amb poca vibració. Em penso que la història ens ha estat donant la raó que aquella empena, que he de reconèixer que es devia fonamentalment a l'esperit de Joan Ramon Masoliver i la comprensió d'homes com Rodolf Llorens, l'Amador, jo mateix i el grup d'aquí com els il·lustradors: en Pau Boada i en Lluís Maria Güell, que es van sumar a la iniciativa, i el sacrifici de l'impressor. Avui és una revista que es considera com un crit d'avançada, com la manifestació d'una inquietud.

Primer amb *helix* vam ser molt mal rebuts, el mateix mossèn Trens ens va dir que érem uns joves mal educats que publicàvem un gallaret de joventut, després va rectificar i ens va dir

que li sabia greu haver-ho escrit, però ja ho havia fet i ho havia publicat, i ens va donar un cop de salpasser, amb les pàgines de *l'Ulisses*, com per perdonar-nos la vida. Però integrat en això –perquè els problemes de cultura tots són els mateixos, encara que tinguin matisos diferencials– vaig seguir la col·laboració als *Quaderns Mensuals d'Acció*, a la *Gaseta de Vilafranca*, a la mateixa *Acció*. En passar a Barcelona vaig publicar algunes coses a *La Publicitat* i a una revista que vam fer de caire polític que va ser un foc d'encenalls que en deiem *L'horitzó*, que fèiem amb en Joan Merli, en Marc Aureli Vila i en Ramon Xuriguera, de cara a orientar el moment polític a la mort del president Macià, pobres de nosaltres, com si poguéssim tenir una opinió que pesés. Vaig arribar a col·laborar a *Mirador*, bon amic com era dels fills d'Amadeu Hurtado, i a la *Revista d'Estudis Universitaris Catalans*.

Però, immediatament, en esclatar la guerra va col·lapsar-se la col·laboració, l'escriure en català, perquè era absolutament inútil fer-ho a terres hispanoamericanes on la llengua de comunicació docent, de comunicació professor-alumne, de mestre a estudiant, és l'admirable llengua castellana, a la qual he dedicat hores de lectura i estudi i que és un infinit tresor no per dedicar-hi una vida, sinó més vides que un tingués. Penso que aquesta convivència o coparticipació de català i castellà, que alguna vegada s'ha presentat en termes antitètics, és una innocentada. Cadascú escriu d'acord amb la seva circumstància, com deia Ortega i Gasset, i d'acord amb l'oportunitat, al públic al qual es dirigeix i les exigències interiors respecte a la part temàtica de dedicació. Això explica que hi hagi una part inicial d'ús de llengua materna, una interrupció, uns anys

de coneixement d'Amèrica, i un retorn, per la força de l'enyorança i la vida de l'esperit que em porta, per tornar a la llengua inicial amb la qual vam començar les nostres primeres armes. Jo crec sincerament, i de tot cor ho dic, que la comprensió del món hispànic és una de les coses essencials que ha de sentir un català, un galleg, un basc, un andalús, o qualsevol ciutadà de la península perquè l'obra bis a bis d'Amèrica és una obra que abraça la totalitat de la geografia de la Península.

-Quina és la tasca que porta la Comissió Catalunya i Amèrica de la qual formeu part?

-Va ser una comissió creada pel president de la Generalitat, hi ha una comissió nacional amb consellers i representants d'entitats públiques i després un comitè executiu més reduït, del qual formo part amb el pare Batllori, representants de conselleries i el president de l'Institut Català de Cooperació Iberoamericana, que ens reunim periòdicament per estudiar els problemes i les iniciatives que es presenten i els treballs que s'estan realitzant. Coordina la comissió executiva el senyor Antoni Comas i es nodreix del que cadascú aporta en el seu camp, molt variat, tant en turisme com en problemes d'energia, de cultius, de comerç, de relacions internacionals... i dins d'aquesta comissió està treballant un equip amb la iniciativa de fer un registre de l'aportació catalana a les Amèriques, des de Colom fins avui. Hem començat la tasca, ara ja molt avançada, estem acumulant referències i documentació i tenim ja unes 4.000 o 5.000 entrades, que inclouen persones que hagin anat a Amèrica i hagin fet una tasca de relleu, institucions, publicacions -llibres i revistes-, oficis, i l'estudi dels topònims, que n'hi ha més dels que pensem, com Barcelona, Lleida o la fallida Nova Catalunya del segle XVIII, muntanyes, etc. Això suposa un fitxer documental que s'ha de redactar encara. Les dades es contrasten amb fonts diverses. Hi ha registrades 235 revistes catalanes publicades per centres, institucions, revistes.

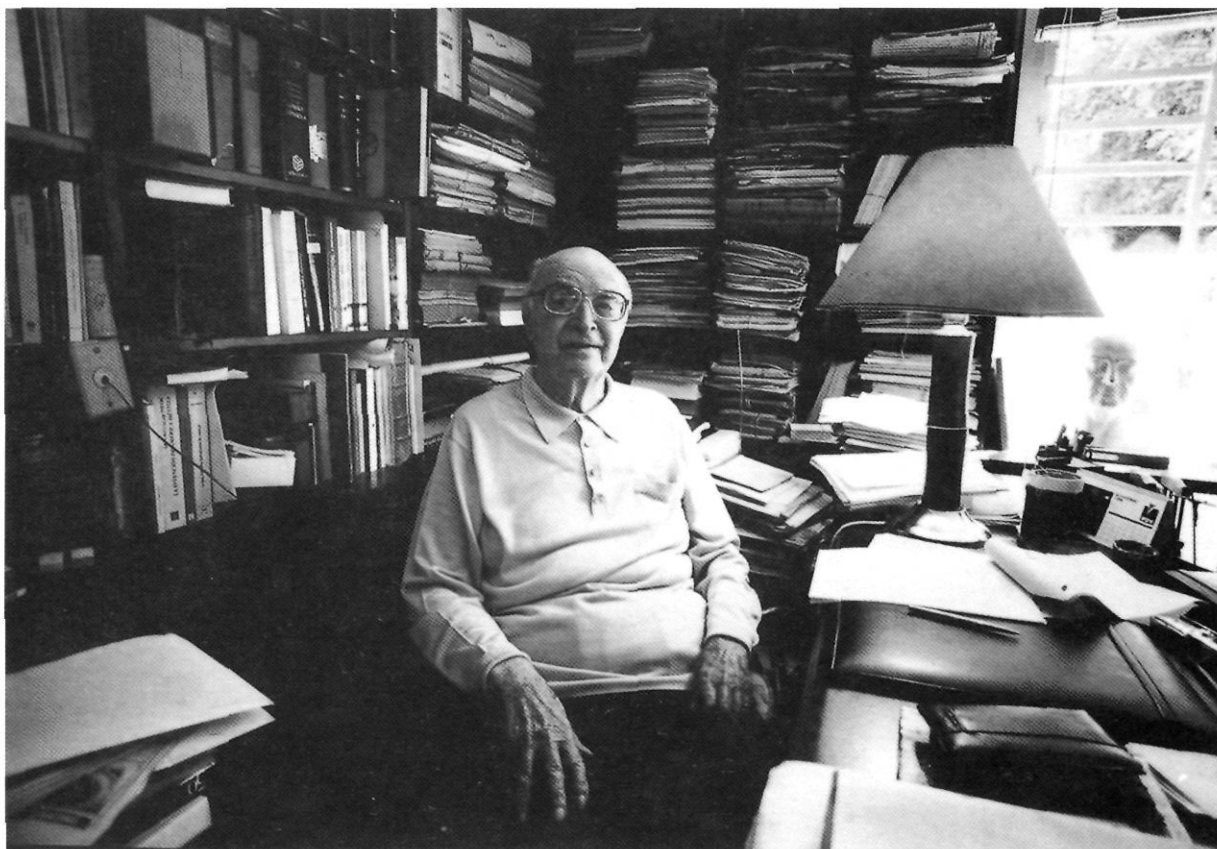
Tot plegat dona mostra d'aquesta activitat de relació de poble a poble entre els catalans que s'han traslladat a Amèrica. Entre les figures més sobresortints pensem en Pau Casals, i amb un nom com aquest ja n'hi hauria prou per justificar la labor de la comissió, però al seu costat hi ha Bosch Gimpera, l'antic rector de la Universitat de Barcelona, que va ser el transformador dels estudis arqueològics i antropològics de Mèxic, i des de Mèxic pràcticament de tot el continent; o un home com el doctor August Pi i Sunyer, eminent fisiòleg, que va crear una escola moderna de medicina a Mèxic i a Veneçuela, on el seu és un nom que es venera.

-Com està el tema de si realment els catalans no van poder anar a Amèrica abans del decret de lliure comerç de Carles III?

-El tema de la prohibició per part de la monarquia espanyola que els catalans poguessin anar a Amèrica ha plantejat molts dubtes, al meu mode de veure i al de molta gent, i és que les reaccions que provoca la prohibició són més subjectives que documentades. És un tema que s'ha d'esclarir perquè hi ha historiadors que creuen que la prohibició no va existir mai i altres que ho defensen aferrissadament, en el sentit que si els catalans no van anar a Amèrica és perquè la corona de Castella ho prohibia. Però, de fet, n'hi van anar i la presència de catalans a Amèrica va ser constant i des del moment del segon viatge de Colom en endavant trobem catalans, pocs al segle XVI, una mica més al segle XVII, bastant abundants al segle XVIII i a partir del decret de lliure comerç de Carles III de 1778 una autèntica riuada que té la interrupció de les guerres de la inde-

pendència americana i de les mesures dels països independitzats que prohibien l'emigració peninsular a cada país, llevat de Cuba i Puerto Rico, que van quedar com a dominis espanyols fins al 1898 i on l'emigració va ser molt útil, eficaç i de gran significació. La història del segle XX, que es coneix perfectament, ha vist com l'emigració ha continuat i a partir de la fi de la Guerra Civil, l'allau dels emigrats, amb un altre caràcter, ha estat multitudinària, de milers de persones.

El propòsit de la Comissió Catalunya i Amèrica és crear un registre que quedi obert, amb visió de futur, de l'aportació de sang catalana al continent americà, des del Canadà fins a la Terra del Foc. Com a aportació humana i signe de fraternització amb les diferents matisacions, de catalans que anaven a l'aventura, que anaven a buscar un millorament i un aire de llibertat i de desenvolupament de la vida que possiblement a la península no havien trobat per raons familiars, socials, polítiques o del tipus que fossin. Vull aclarir que la norma amb la qual es procedeix en aquesta investigació i la futura publicació és deixar constància dels noms que han deixat petjada, han deixat exemplaritat, que han deixat obra feta, sense desmerèixer ni pensar que els homes que no han tingut una significació individualitzada deixen de tenir vàlua. Per a nosaltres els homes d'ofici i de treball tenen la mateixa importància, però no pot ser una obra que sigui un cens de la població traslladada, s'ha de trobar una selecció que indiqui aquesta aportació humana de Catalunya a les Repúbliques americanes, reconeixent i fent el corresponent registre i estudi dels oficis i l'artesanía, que és importantíssima pel que fa a la seva significació als països americans.

En l'art de la impremta, per exemple, des del més significatiu, que va ser Manuel Rivadeneira a la república de Xile, abans de crear a Madrid la Biblioteca de Autores Españoles, la significació de Rivadeneira és extraordinària. A Mèxic hi ha hagut impressors, a Xile gravadors, a Argentina una activitat d'impremta i editorial tan notable que constituirà un capítol ben rellevant en aquest apartat en procés de formació.